

II. ПАРТИЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ПІСЛЯ МАЙДАНУ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ НЕЗАВЕРШЕНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Ірина Бекешкіна, Олексій Сидорчук

Нові обриси партійної системи України

Якщо хтось таки напише реальну історію становлення багатопартійності в Україні, вона нагадуватиме пригодницький роман, а не політологічний трактат. Це буде історія злетів і падінь, публічних урочистих обіцянок і таємних домовленостей, стрімких піднесень популярності і втрати довіри. Історія матиме чимало серій, бо від виборів до виборів змінювався склад гравців, проте достатньо одного факту, аби поставити діагноз нинішній системі багатопартійності в Україні. Після Майдану й Революції Гідності на позачергових виборах, що відбулися 26 жовтня 2014 р., потрапити до складу нового парламенту змогла лише одна політична партія, що входила до складу колишньої Верховної Ради – «Батьківщина». Та й то ледь здолавши виборчий бар'єр, набравши 5,68% голосів, тоді як на попередніх виборах вона була одним із лідерів (25,54% – у 2012 р., 30,71% – у 2007 р.).

Загалом після подій Революції Гідності та мобілізації суспільства у відповідь на агресію Росії став очевидним суспільний запит на радикальне оновлення в політиці, економіці, міжнародних стосунках, освіті, культурі – одне слово, в усіх сферах життя. Потреба перетворень у царині політики і партійної системи була особливо нагальною. Загалом політичні партії

становлять стрижень сучасних демократичних систем. Усі сучасні демократії були створені політичними партіями. Багатопартійна система є головним чинником, який забезпечує представництво інтересів громадян у владі. Партії формують свої політичні програми, представляючи своє бачення бажаного суспільства та шляхи його розбудови, а виборці обирають у владу відповідну політичну силу, близьку до своїх поглядів та переконань.

В Україні процес становлення багатопартійності мав дуже своєрідний характер. Після здобуття незалежності процес появи нових партій відбувався надзвичайно бурхливо. Деякі з них мали чітку ідеологічну платформу, деякі утворювалися навколо відомих політичних лідерів, деякі не мали ані того, ані іншого. Уже на перших парламентських виборах, що пройшли за партійними списками, за перемогу змагались принаймні дві цілком ідеологічно визначені політичні сили – Комуністична партія України та «Народний Рух України», які до того ж мали розгалужені структури та доволі чисельне членство. На той час були й інші політичні партії, що мали ідеологічне обличчя – Партія зелених України, Соціалістична партія, Прогресивна соціалістична партія, партія «Реформи і порядок», пізніше – «Свобода». Водночас формувалися і партії на інших засадах, наприклад, представництві інтересів фінансово-промислових груп. Першими серед них були Народно-демократична партія, Соціал-демократична партія України (об'єднана), «Громада», що увійшли до парламенту в 1998 р.

Проте чимдалі в Україні розвивалися процеси перетворення економіки на олігархічно-кланову, тим більше й політика підпорядковувалася обслуговуванню олігархічних кланів, які формували та утримували партії. Партії (навіть ті, які виникли як «ідеологічні» у протистоянні з Комуністичною партією) все більше перетворювалися на специфічні «холдинги»: більш-менш могутні фінансово-економічні групи для обстоювання своїх інтересів у законодавчій владі утворювали відповідні партії чи фракції у парламенті, засновували або купували для

впливу на населення засоби масової інформації, нарощували коло «своїх» людей у виконавчій та судовій владі. Партії органічно увійшли у систему тіньового ринку, де предметом купівлі-продажу стали місце у виборчому списку, членство у парламентській фракції та перехід до іншої фракції, голосування за вигідні певним економічним корпораціям закони, поправки, укази тощо. Реально партії у парламенті перетворилися на групи лобювання економічних та політичних інтересів фінансово-економічних холдингів¹.

Протягом кількох років перед початком Революції Гідності домінуючою політичною силою в Україні була Партія регіонів, яка набирала відносну більшість у трьох циклах парламентських виборів поспіль – у 2006, 2007 і 2012 рр. Впродовж майже всього цього часу вона також перебувала у складі правлячої коаліції та мала власний уряд. На відміну від інших партій, які зазвичай обирали неефективну тактику максимізації електоральної підтримки шляхом витіснення своїх опонентів, Партія регіонів вдало пристосовувалась до довколишнього середовища завдяки кооптації потенційних конкурентів і укладання неформальних угод із ключовими гравцями на її електоральному полі². Зокрема, Партія регіонів знайшла несподіваного союзника в обличчі Комуністичної партії, яка виконувала роль її молодшого партнера, починаючи з виборів 2006 р. Після перемоги на президентських виборах 2010 р. лідера Партії регіонів Віктора Януковича ця політична сила знову очолила парламентську коаліцію. Опозиційну нішу зайняли три партії: «Батьківщина» на чолі з колишнім прем'єр-міністром Ю. Тимошенко, «УДАР» В. Кличка і націоналістична «Свобода» під керівництвом О. Тягнибока. Інший помітний опозиціонер А. Яценюк створив власну партію «Фронт змін», однак

¹ Kuzio T. Impediments to the Emergence of Political Parties in Ukraine // *Politics*. – 2014. – Vol. 34. – No. 4. – P. 317–319.

² Kudelia S., Kuzio T. Nothing Personal: Explaining the Rise and Decline of Political Machines in Ukraine // *Post-Soviet Affairs*. – 2014. – Vol. 31. – No. 3. – P. 255–265.

напередодні виборів до Верховної Ради 2012 р. приєднався до «Батьківщини».

На парламентських виборах 2012 р. Партія регіонів змогла отримати відносну більшість голосів виборців і завдяки мажоритарному компоненту утворити коаліцію разом із Комуністичною партією. Впродовж кількох місяців Революції Гідності коаліція – попри зростання напруження усередині Партії регіонів – зберігала більшість у парламенті. Однак після початку нової хвилі насильства в Києві 18 лютого 2014 р. почалася швидка дезінтеграція Партії регіонів, а після втечі В. Януковича з країни 21 лютого її парламентська фракція втратила більшість своїх членів. Нову коаліцію утворили «Батьківщина», «УДАР» і «Свобода», залучивши до неї позафракційних депутатів, в тому числі з числа колишніх членів Партії регіонів.

Після Революції Гідності перші ознаки докорінних змін української партійної системи стали помітні під час позачергових президентських виборів, що відбулись 25 травня 2014 р. Перегони уже в першому турі, здобувши майже 55% голосів, легко виграв колишній опозиціонер П. Порошенко, якого ще кілька місяців тому не розглядали навіть як кандидата на посаду президента³. Він очолював віртуальну партію «Солідарність», яка не брала участі у жодних національних виборах після 2002 р. Перемога П. Порошенка стала можливою передусім завдяки тому, що три ключові опозиційні лідери А. Яценюк, В. Кличко і О. Тягнибок втратили свою популярність під час Революції Гідності, взявши на себе левову частку незадоволеності громадян щодо пасивної поведінки опозиції у період народного повстання. П. Порошенко, який перебував під час Революції Гідності на другому плані, натомість, зумів акумулювати підтримку розчарованих виборців.

Ю. Тимошенко, яку в останні дні Революції Гідності звільнили із в'язниці, де вона перебувала внаслідок політично вмотивованого вироку, винесеного за часів президентства

³ Тут і далі наведено офіційні результати, оприлюднені на сайті Центральної виборчої комісії (<http://cvk.gov.ua>).

В. Януковича, здобула друге місце на виборах із результатом 12,8%. Ще один колишній опозиціонер О. Ляшко посів третє місце із результатом у 8,3%. Його політична сила – «Радикальна партія Олега Ляшка» – не пододала прохідного бар'єра на останніх парламентських виборах 2012 р., однак сам О. Ляшко тоді потрапив до Верховної Ради через одномандатний виборчий округ. Четверте і п'яте місце посіли А. Гриценко (5,5%) і С. Тігіпко (5,25%), які очолювали партії «Громадянська позиція» і «Сильна Україна», відповідно. Ці політичні сили регулярно брали участь у парламентських виборах, однак жодного разу не долали виборчого бар'єра. Кандидат від Партії регіонів М. Добкін здобув усього 3% голосів, що засвідчило глибоку кризу колишньої правлячої партії.

Несподівані результати президентських виборів мали кілька пояснень. По-перше, вони проходили на тлі завершення Революції Гідності, яка надзвичайно дискредитувала колишні правлячі політичні сили – Партію регіонів і Комуністичну партію. По-друге, вибори відбувалися в умовах бойових дій на сході країни, що значно послабило конфронтаційність у риторичі та поведінці основних кандидатів і зменшило поляризацію виборчих настроїв. Очевидно, що це грало на руку лідеру виборчих перегонів П. Порошенку, якого значна частина виборців підтримала як символ збереження єдності країни. По-третє, багато колишніх прихильників Партії регіонів і Комуністичної партії просто не змогли проголосувати на виборах, бо мешкали на території анексованого Росією Криму та окупованих проросійськими бойовиками районах Донецької та Луганської областей. Усе це зробило президентські вибори–2014 унікальними в історії України⁴.

⁴ Бекешкіна І. Президентські вибори–1999, 2004, 2010, 2014 у вимірах екзит-полу // Національний екзит-пол: президентські вибори'2014. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2014. – С. 42–46.

Парламентські вибори 2014 р.: зменшення регіональної поляризації

Трансформація української політичної системи знайшла своє продовження під час позачергових виборів 26 жовтня 2014 р. У липні того року Президент П. Порошенко, скориставшись самовільним розпадом коаліції, достроково припинив повноваження парламенту. Причини такого рішення були двома: з одного боку, в суспільстві назрівало незадоволення парламентом, який втратив значну частку своєї легітимності, бо його обрали ще до Революції Гідності; з іншого боку, П. Порошенко сподівався, що на хвилі популярності зможе розширити базу лояльних до нього депутатів у новому парламенті.

При цьому П. Порошенко та прихильні до нього парламентарі не задовольнили ще одного потужного запиту суспільства, пов'язаного з позачерговими виборами: зміну виборчої системи зі змішаної на пропорційну з преференційним голосуванням – так званими відкритими списками. Попри те, що у своїй передвиборній програмі П. Порошенко обіцяв докласти всіх зусиль заради зміни виборчої моделі вже в 2014 р., цей крок очевидним чином суперечив його інтересам. По-перше, збереження елемента пропорційної моделі із закритими списками давало змогу П. Порошенку утримати контроль за формуванням передвиборчого списку, а отже – і за списком майбутніх депутатів Верховної Ради. Запровадження права виборців обирати не лише партійний список, а і конкретних кандидатів у цьому списку загрожувало президентові менш контрольованою парламентською фракцією в новому парламенті. З аналогічних причин збереження закритих списків підтримували й усі інші лідери парламентських партій.

По-друге, не менш важливим для Президента було збереження мажоритарного складника системи голосування, відповідно до якого 225 депутатів обирали в одномандатних округах за системою відносної (простой) більшості. В українських реаліях мажоритарна система простої більшості найвигідніша

правлячим партіям, адже дозволяє їм застосовувати адміністративний ресурс і підкуп виборців. Попри те, що на парламентських виборах 2014 р. зловживання обома інструментами нечесної конкуренції було помітно меншим, ніж під час виборів до Верховної Ради 2012 р.⁵, воно все ж зіграло на руку саме президентській партії, яка отримала 69 депутатів-мажоритарників. Тому цілком закономірно, що ні Президент П. Порошенко, ні члени парламентської коаліції не намагалися змінити виборчу систему напередодні жовтневих виборів, залишивши в силі чинну змішану модель.

Початок виборчої кампанії одразу засвідчив, що основне змагання відбуватиметься між новими політичними силами. У серпні 2014 р. П. Порошенко оновив свою партію «Солідарність», організувавши з'їзд, на якому її назву змінили на «Блок Петра Порошенка» (БПП), аби прив'язати її майбутній виборчий результат до особистої популярності. До складу оновленої політичної сили увійшли соратники нового президента, багато колишніх членів «УДАРу» (який влився у БПП для участі у виборах), деякі колишні депутати «Батьківщини», а також окремі представники громадянського суспільства, журналісти та учасники бойових дій. А. Яценюк, який став прем'єр-міністром після завершення Революції Гідності, також створив нову партію «Народний фронт» (НФ), до якої, окрім політичних союзників А. Яценюка, увійшла частина колишніх членів «Батьківщини». Так само, як і БПП, НФ залучив до свого виборчого

⁵ Різницю в масштабах порушень на виборах-2012 і виборах-2014 зафіксували і міжнародні, і українські спостерігачі. Див., напр.: Вибори до Верховної Ради. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. Остаточний звіт / Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ. – 2014. – С. 1–6. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/133441?download=true>; Звіт за підсумками голосування та підрахунку голосів. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. / Комітет виборців України. – 2014. – Режим доступу: <http://cvu.org.ua/nodes/view?type:news/slug:zvut4>

списку окремих громадських активістів, журналістів і командирів добровольчих батальйонів, аби підвищити свою електоральну привабливість.

БПП і НФ зуміли посісти перші два місця на виборах. БПП, як і передбачав П. Порошенко, це вдалося передусім завдяки високому особистому рейтингу Президента, а НФ зміг стрімко наростити свою популярність напередодні дня голосування завдяки активній політичній рекламі на телебаченні, радіо та білбордах. НФ навіть посів перше місце за пропорційною частиною виборчої системи, здобувши 22,1% голосів. БПП підтримали 21,8% виборців, однак завдяки суттєво кращим результатам в одномандатних мажоритарних округах ця партія здобула помітно більше депутатських мандатів, ніж НФ: 132 проти 82.

Інші партії, що подолали 5-відсотковий виборчий бар'єр, також здебільшого були політичними новачками. Третє місце за пропорційним компонентом виборів посіла партія «Самопоміч», створена міським головою Львова А. Садовим. Попри те, що партія виникла у 2012 р., вона не брала участі в національних виборах і до парламентських виборів 2014 р. мала депутатів лише в Київській міській раді. На парламентських виборах 2014 р. «Самопоміч» отримала 11%. Вслід за нею із 9,4% прийшла партія «Опозиційний блок» (ОБ), утворена з числа колишніх членів Партії регіонів. Напередодні виборів представники різних груп усередині Партії регіонів шукали шляхи переформатування цієї політичної сили, чий бренд було повністю дискредитовано протягом останніх місяців. Зрештою, частина депутатів Партії регіонів утворила ОБ, аби повернути собі місце в парламенті.

Радикальна партія набрала 7,4% голосів і посіла п'яте місце на виборах, скориставшись доволі високою підтримкою свого лідера О. Ляшка. «Батьківщина», втративши левову частку своєї популярності, зуміла ледве подолати прохідний бар'єр, набравши 5,7%. Натомість «Свободі», яка також мала свою фракцію в минулому парламенті, це не вдалося – до прохідного

бар'єра їй не вистачило 0,3% (при цьому «Свобода» здобула 6 депутатів завдяки перемогам в одномандатних округах). Комуністична партія, яка мала представництво у всіх семи попередніх парламентах, зазнала болючої поразки, зібравши всього 3,9% голосів і не отримавши жодного депутатського мандата. «Сильна Україна» і «Громадянська позиція» знову опинилися за бортом парламенту із ідентичним результатом 3,1%.

Регіональний вимір голосування на виборах-2014 також вказує на помітні відмінності від попередніх парламентських перегонів. На відміну від виборів до Верховної Ради 2006, 2007 і 2012 рр., різниця в популярності основних партій поміж регіонами була далеко не такою помітною. Наприклад, електорат БПП було розподілено відносно рівномірно між східними і південними та центральними і західними регіонами. Найбільше БПП набрав у Вінницькій області (37,4%), звідки родом П. Порошенко, найменше – в Луганській (14,3%). При цьому Вінницька область є скоріше винятком, бо у всіх інших центральних і західних областях БПП отримав від 17% до 28% голосів виборців. Однак навіть така різниця не йде в порівняння з результатом переможця виборів до Верховної Ради 2012 р. – Партії регіонів. Тоді різниця між найкращим (Донецька область) і найгіршим (Львівська область) результатами становила аж 60%.

Дещо більш вираженими були регіональні відмінності у результатах НФ. У західних і центральних областях рівень підтримки цієї партії становив від 19,5% у Чернігівській області до 37,5% в Івано-Франківській, тоді як аналогічні показники на півдні та сході країни коливались від 6% до 16,1%. Водночас Радикальна партія, «Батьківщина» і навіть «Самопоміч», яка орієнтувалась переважно на західні області, продемонстрували відносно рівномірний розподіл голосів по всій країні, хоча у всіх випадках рівень їхньої підтримки на сході був дещо меншим. Натомість ОБ лишився єдиною партією з жорстко окресленою географічною зоною підтримки: у всіх східних областях вона набрала понад 22% (у Донецькій і Луганській областях її підтримали 38,7% і 36,6% виборців, відповідно), тоді як у центрі та

на заході держави її електоральний показник коливався від менш ніж 1% до 7%.

Згладжування електоральних відмінностей між різними регіонами України можна пояснити передусім колапсом Партії регіонів і утворенням політичного вакууму в південних і східних регіонах, які колись були її електоральним бастионом. Багато з колишніх прихильників цієї партії або не змогли взяти участі у виборах через окупацію проросійськими бойовиками чи бойові дії на території їхнього проживання, або просто відмовились іти на виборчі дільниці – як свідчать результати Національного екзит-полу⁶, частка останніх становила 37%. Тому зростання підтримки опозиційних до Партії регіонів політичних сил у цьому регіоні було відносним і пов'язаним із загальною меншою часткою виборців, що прийшли на вибори. Наприклад, на виборах 2012 р. явка виборців у Донецькій і Луганській областях становила 59,6% і 57,7%, відповідно, а на виборах 2014 р. – 32,4% і 32,9%, відповідно. З іншого боку, певну роль відіграла і популярність нової партії П. Порошенка: за неї на виборах 2014 р. віддали голоси 25% колишніх прихильників Партії регіонів⁷.

Результати виборів дали змогу утворити широку парламентську коаліцію у складі БПП, НФ, «Самопоміч», Радикальної партії і «Батьківщини», тоді як в опозиції лишився тільки ОБ. Простий аналіз складу нового парламенту вказує на несподіваний висновок: із шести парламентських партій, які подолали прохідний бар'єр на виборах 2014 р., лише одна –

⁶ Національний екзит-пол на парламентських виборах 2014 р. провів консорціум у складі Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Київського міжнародного інституту соціології та Центру Разумкова. Основні результати екзит-полу можна знайти тут: Парламентські вибори-2014: підсумки Національного екзит-полу'2014 / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2014. – 5 листопада. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/parlamentski-vibori-2014-pidsumki-natsionalnogo-ekzit-polu2014>

⁷ Бекешкіна І. Партійні вибори в Україні: радикальні зміни // Національний екзит-пол: президентські вибори'2014. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2015. – С. 40.

«Батьківщина» – була представлена в попередньому парламенті. Більше того, зважаючи на її низький результат, доцільно стверджувати про практично повне оновлення українського парламенту, а з ним – і партійної системи. Така докорінна трансформація партійно-політичного поля протягом одного року багато в чому стала результатом описаних вище тенденцій, що визначили результат позачергових президентських виборів п'ятьма місяцями раніше. Як правлячі, так і опозиційні політичні сили, що утворювали основу партійної системи України в 2013 р., різко втратили популярність під час Революції Гідності та збройного конфлікту з Росією. Натомість їхнє місце посіли політики другого плану – П. Порошенко, О. Ляшко, А. Садовий, – які скористалися відсутністю серйозного негативного шлейфу в ході бурхливих подій кінця 2013 р. і початку 2014 р.

З іншого боку, новизна політичного ландшафту України, яку засвідчили парламентські вибори 2014 р., є також доволі оманливою. Хоча практично всі політичні сили, що потрапили до Верховної Ради, були новими, їхні лідери вже давно порядкували у вищих ешелонах української влади. Показово, що серед парламентських партій лише «Самопоміч» не має у своєму складі жодного колишнього депутата, що дає їй підстави називати себе справді новою політичною партією. Усі інші парламентські фракції (окрім «Батьківщини», яка є старою партією) стали новими проектами представників старої політичної еліти держави. І хоча Громадський рух «Чесно» підрахував, що після виборів персональний склад Верховної Ради оновився на 56%⁸, колишні депутати знов ішли на вибори, але під іншими політичними брэндами. Тобто це лише частково відповідало запиту на оновлення політики. Таке поєднання новизни політичних партій із досвідченістю їхніх лідерів дає добре розуміння особливостей поведінки цих політичних сил після 2014 р.

⁸ Братушак О. «Нові обличчя» рік потому. Ложка меду у діжці дьогтю // Українська правда. – 2015. – 4 грудня. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/12/4/7091366/>

Місцеві вибори 2015 р.: вплив регіональних гравців

Трансформацію української партійної системи продовжили чергові місцеві вибори, які відбулися 25 жовтня 2015 р. Характерно, що після формування коаліції в новій Верховній Раді політичні партії, що увійшли до більшості, зобов'язалися змінити виборчу систему до часу проведення місцевих виборів, запровадивши пропорційну систему з відкритими списками на виборах до районних і обласних рад. Однак інтереси більшості нових парламентських партій виявилися ідентичними до їхніх попередників, тому цю обіцянку парламентська коаліція так і не виконала. Депутати вирішили зберегти мажоритарну систему простої більшості на виборах до сільських і селищних рад. З іншого боку, вони запровадили нову систему виборів до міських, районних і обласних рад, назвавши її пропорційною з відкритими списками. Однак насправді вона такою не була, адже давала змогу партіям зберегти контроль над своїми виборчими списками.

Згідно з новою моделлю, вибори відбувалися в округах, у кожному з яких партія могла висунути одного кандидата або не висунути жодного. Виборець одночасно голосував і за партію, і – якщо в цьому окрузі партія висунула кандидата – за партійного кандидата. Розподіл депутатських мандатів відбувався лише серед тих партій, які, згідно з сукупними результатами голосування у всіх округах, здолали 5-відсотковий бар'єр. Депутатами від цих партій ставали ті кандидати, які набрали більше відсотків голосів виборців у своїх округах, ніж їхні однопартійці з інших округів. Таким чином, автори нової моделі створили ілюзію того, що порядок кандидатів в умовних партійних списках залежатиме від волі виборців. Насправді ж виборці не могли вибирати між різними кандидатами від однієї партії, тому нова система де-факто зберегла «закриті» списки, задовольнивши інтереси партійних лідерів. Крім того, нова модель була надто заплутаною, а отримані завдяки їй результати часто

збивали з пантелику виборців і кандидатів, що обмежувало її суспільну легітимність.

Місцеві вибори 2015 р. пройшли в доволі конкурентній боротьбі, хоча й були позначені практиками підкупу з боку різних кандидатів, як провладних, так і опозиційних⁹. Результати виборів зафіксували подальші зміни в українській партійній системі. Насамперед вони засвідчили зникнення регіональних монополій партій влади, які виникли за підсумками виборів 2010 р. Тоді правляча Партія регіонів зуміла, в тому числі завдяки зловживанню адміністративним ресурсом і підкупу виборців у мажоритарних округах, здобути контроль над переважною більшістю обласних і ключових міських рад. Натомість у 2015 р. пропрезидентська БПП посіла перше місце лише приблизно в половині областей, переважно на заході та в центрі держави, при цьому в жодній із них цій партії не вдалось самостійно сформувати більшість – на заваді цьому, зокрема, стояла пропорційна система, що ускладнює формування однопартійних більшостей. Загалом партія набрала 19,5% голосів на виборах до всіх обласних рад¹⁰.

Падіння підтримки правлячих партій стає ще очевиднішим, якщо взяти до уваги відмову НФ брати участь у місцевих виборах. Таке рішення було зумовлено швидким і катастрофічним падінням рейтингу цієї політичної сили, який напередодні місцевих виборів 2015 р. коливався в межах статистичної

⁹ ЗАЯВА щодо проміжних результатів спостереження за черговими місцевими виборами 2015 р. / Громадська мережа «ОПОРА». – 2015. – 26 жовтня. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/vybory/zvity/9864-zajava-shchodo-promizhnyh-rezultativ-sposterezhennja-za-chergovymy-miscevyvy-vyboramy-2015-roku>

¹⁰ Тут і далі наведено зведені результати голосування за партії на виборах до обласних рад і Київської міської ради: Аналіз результатів місцевих виборів 2015 / Інформаційно-аналітичний центр «RATING PRO». – 2015. – 9 лист. – Режим доступу: http://ratingpro.org/research/analiz_rezultativ_miscevyh_vyboriv_2015.html

похибки¹¹. Причини цього можна було знайти в зростанні антирейтингу лідера НФ А. Яценюка, який на посаді прем'єр-міністра акумулював на собі негативне ставлення населення до непопулярних кроків уряду, таких як підвищення комунальних тарифів. Мало того, за короткий час свого існування НФ не встиг розбудувати регіональну мережу чи набрати достатню кількість членів, щоб успішно конкурувати зі своїми політичними опонентами.

Крім того, до початку виборів зі складу парламентської коаліції встигла вийти Радикальна партія, мотивувавши своє рішення незгодою з голосуванням за конституційні зміни щодо децентралізації, які, окрім іншого, передбачали надання так званого «особливого статусу» окупованим територіям Донбасу. «Самопоміч» і «Батьківщина», хоч і лишилися в складі коаліції до лютого 2016 р., однак фактично почали відігравати роль внутрішньої опозиції до БПП і НФ ще з середини 2015 р., неодноразово критикуючи кроки своїх формальних партнерів по коаліції. У результаті на виборах 2015 р. лише БПП була справжньою правлячою партією, і її результат засвідчив помітне просідання популярності провладних сил. Як і на парламентських виборах 2014 р., рейтинг цієї партії вельми залежав від популярності її лідера П. Порошенка: за півтора роки каденції він лишився лідером симпатій виборців, однак його рейтинг суттєво впав. Причини цього полягали не лише в звичному процесі розчарування виборців новообраним президентом, а й у незадоволенні повільним темпом реформ і скрутним економічним становищем.

Водночас падіння рейтингу БПП не сприяло електоральному реваншу экс-членів Партії регіонів. За підтримку опозиційно налаштованих виборців змагалися одразу кілька

¹¹ Уже в червні 2015 р. рейтинг НФ впав до 2,7%: Електоральні настрої населення, червень 2015 / Соціологічна група «Рейтинг». – 2015. – 17 червня. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/elektoralnye_nastroeniya_naseleniya_iyun_2015.html

У подальшому рейтинг НФ лише продовжив падіння.

потужних партій – не лише ОБ, а й Радикальна партія, «Батьківщина» і «Свобода», яка з часом почала займати все більш критичну позицію щодо дій парламентської коаліції, а також інші політичні проекти на кшталт партій «Наш край» і «Відродження». ОБ на виборах знову не вдалося відновити колишній рівень підтримки Партії регіонів, хоч ця партія і здобула відносно більшість голосів у чотирьох південних областях. Зважаючи на втрату значної частини екс-виборців Партії регіонів, які проживали на території непідконтрольних Україні «Донецької Народної Республіки» і «Луганської Народної Республіки», ОБ зробив ставку на перенесення своєї електоральної бази до Запорізької та Дніпропетровської областей: саме там ця партія здобула найбільше голосів виборців (29,1% і 33,8%, відповідно). Однак загальноукраїнський показник ОБ становив лише 10,5%.

«Батьківщина», натомість, не здобула більшості в жодній області, однак у багатьох склала потужну конкуренцію БПП і набрала навіть трохи більше, ніж ОБ – 12,2%. Традиційно найбільшу підтримку «Батьківщина» здобула в центральних і західних областях, хоча відмінності між різними регіонами, як і в 2014 р., не були надто разючими. «Самопоміч» і Радикальна партія, тим часом, не змогли покращити свої електоральні показники, хоч і обрали критичну до влади позицію. «Самопоміч» отримала найбільше підтримки на заході країни, хоча досягла й окремих успіхів у нетрадиційних для себе регіонах: зокрема, її кандидат став мером Миколасва, а інший практично переміг у Кривому Розі. Радикальна партія, натомість, найкраще показала себе в центрі країни. Обом партіям, утім, заважала недостатньо розвинута організаційна структура на місцях, у результаті чого їхні зведені показники по країні становили 6,8% (Радикальна партія) і 6,4% («Самопоміч»).

Іншим важливим результатом виборів стала поява нових політичних проектів, що зуміли отримати високі результати в окремих регіонах. Наприклад, партія «УКРОП», пов'язана з олігархом і екс-головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації І. Коломойським, перемогла у Волинській області та

склала потужну конкуренцію ОБ на Дніпропетровщині. «УКРОП» також доволі успішно використовував критичну до влади риторику, що дало змогу йому отримати присутність у багатьох місцевих радах. Зведений показник «УКРОПу» становив 7,4%. «Свобода» традиційно зуміла здобути найбільшу популярність у західних областях, однак її успіхи в інших регіонах були значно скромніші, у результаті чого вона отримала 6,9% голосів виборців по країні.

На виборах добрі результати також показали кілька політичних партій, утворених на основі неформальних альянсів між БПП і місцевими елітами. Найбільш яскравим прикладом такої політичної сили стала партія «Відродження» на чолі з мером Харкова і екс-членом Партії регіонів Г. Кернесом. Не дивно, що саме в Харківській області та Харкові ця партія здобула переконливу перемогу (у міській раді вона отримала абсолютну більшість). За спостереженнями місцевих активістів, такий результат «Відродження» став можливим завдяки сприянню БПП, який відмовився висувати сильних кандидатів у цьому регіоні чи активно їх підтримувати. В інших регіонах результат «Відродження» був значно скромнішим, і загалом партія набрала 5,5%.

Схожу картину можна було спостерігати на виборах у Хмельницьку обласну раду та Одеську міську раду. В обох випадках перемогу здобули локальні політичні сили, створені екс-членами Партії регіонів, які зуміли отримати негласну підтримку від БПП у боротьбі зі своїми опонентами. У Хмельницькій області перше місце здобула партія «За конкретні справи», лідером якої був колишній парламентар-бізнесмен О. Гергега, а в Одесі – партія «Довіряй ділам» одеського мера Г. Труханова. Однак ці успіхи були суто локальними, у результаті чого обидві партії набрали менше 1% загальноукраїнських голосів. Локальними були також здобутки іншої нової партії – «Наш Край», однак їй вдалося отримати підтримку в різних регіонах країни. Цю політичну силу також пов'язували із БПП і називали «партією мерів», бо до її складу входили

багато міських голів. Завдяки цьому вона зуміла отримати 4,4% голосів.

Таким чином, місцеві вибори 2015 р. засвідчили зникнення монополії однієї політичної сили в різних регіонах країни. Попри те, що лідерами перегонів лишилися парламентські партії, в багатьох регіонах серйозну конкуренцію їм склали непарламентські сили. Характерно, що вже за рік після парламентських виборів абсолютну більшість голосів на виборах здобули політичні сили, які тією чи іншою мірою використовували опозиційну риторичку, що засвідчило мінливість електоральних поглядів в Україні. З іншого боку, правлячим партіям, зокрема БПП, загалом вдалося зберегти критичну масу в більшості областей країни – або завдяки власному результату, або внаслідок неформальних союзів із місцевими політичними силами. При цьому навіть нові політичні сили, що заявили про себе під час місцевих виборів, знову ж таки, були здебільшого політичними проектами уже досвідчених політиків, що не дає підстав стверджувати про повноцінне оновлення української партійної системи.

Старі проблеми нових партій: місцеві організації під контролем центру

За відносно короткий період функціонування нових партій уже стало зрозуміло, що вони утворюються і функціонують переважно за тими самими принципами, що й старі політичні сили. Більшість із нових партій сформовано представниками політичних еліт заради участі у виборах: напередодні парламентських виборів 2014 р. такими партіями були БПП, НФ і ОБ. Схожа ситуація і з Радикальною партією, яку її лідер О. Ляшко заснував напередодні виборів 2012 р. і яка не вела жодної серйозної діяльності в міжвиборчий період. Практично непомітною була й діяльність «Самопоміч» – з часу її створення у 2012 р. і до парламентських виборів 2014 р. Із партій, представлених у Верховній Раді, тільки «Батьківщина» і «Свобода» мають довгу історію партійної роботи

не лише у виборчі періоди. Ключові новачки місцевих виборів 2015 р. – «УКРОП», «Відродження» і «Наш край» – також були виборчими проектами їхніх спонсорів.

Схожа ситуація і з внутрішньою організацією нових українських партій. У більшості з них місцеві організації або відсутні, або слабо розвинені. Наприклад, у своїх фінансових звітах за перший квартал 2016 р. НФ і Радикальна партія не вказали жодної місцевої організації, яка була б зареєстрована як юридична особа. Водночас звіти інших парламентських партій показали, що навіть у тих із них, які мають доволі розгалужену мережу регіональних і місцевих організацій, практично немає штатних працівників¹². З одного боку, це може свідчити про бажання партій приховати витрати на оплату праці своїх співробітників, однак вказує і на очевидні кадрові проблеми цих партій. Неможливо оцінити і справжню кількість членів провідних партій. Ті з них, хто оприлюднює таку інформацію, надмірно завищує цифри (наприклад, «Батьківщина» звітує про 600 тис. членів партії¹³), однак більшість партій взагалі не повідомляє про чисельність власної членської бази.

Утім, найбільш помітна внутрішня проблема і нових, і старих партій полягає у браку внутрішньопартійної демократії. Механізми ухвалення рішень у партіях непрозорі, хоч публічно партії і звітують про проведення з'їздів і конференцій для прийняття важливих рішень. Більше того, після 2014 р. низка провідних українських партій почала демонструвати тенденції щодо посилення ролі лідерів та боротьби з інакодумством у своїх лавах. Зокрема, наприкінці 2015 р. та на початку 2016 р. парламент ухвалив чи розпочав розгляд кількох законодавчих

¹² Звіти за Перший квартал 2016 р. / Національне агентство з питань запобігання корупції. – 2016. – Режим доступу: <http://nazk.gov.ua/zvity-zapershyy-kvartal-2016-roku-0>

¹³ Інформацію взято зі старої офіційної сторінки «Батьківщини» станом на липень 2014 р.: Партія «Батьківщина» – історія становлення / Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». – 2014. – 2 липня. – Режим доступу: <http://batkivschina.com/485-partya-batkivschina-storya-stanovlennya.html>

ініціатив, які загрожували вкоріненню авторитарних практик управління партіями¹⁴.

Так, у грудні 2015 р. парламент ухвалив у першому читанні законопроект, який дозволяє партіям достроково припинити повноваження своїх депутатів місцевих рад, якщо ті діють усупереч цілям й інтересам партій чи вийшли з їхніх фракцій¹⁵. У разі набуття чинності така норма дала б змогу партійним лідерам позбавляти мандата будь-яких своїх депутатів, що наважились висловити чи обстоювати позицію, відмінну від офіційної партійної. Крім того, законопроект грубо порушував активне виборче право, адже давав змогу партіям змінювати результати виборів після завершення голосування. Розпад коаліції та політична криза, що почалась в лютому 2016 р., зупинили розгляд цього законопроекту, однак загроза його ухвалення в другому читанні досі зберігається, бо проект усе ще не відкликали.

Наступний крок, спрямований на обмеження внутрішньопартійної демократії, Верховна Рада зробила в лютому 2016 р., ухваливши зміни до закону «Про вибори народних депутатів України»¹⁶. Згідно з нововведеннями, партії отримали право виключати зі своїх виборчих списків довільну кількість кандидатів після офіційного оголошення результатів виборів, однак до набуття цими кандидатами депутатських повноважень. Ухвалення закону мало цілком прагматичні цілі: завдяки цьому БПП зумів виключити зі свого списку одного з претендентів на

¹⁴ Сидорчук О. Назад від Європи: наступ партійної диктатури в Україні. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2016. – С. 3–4.

¹⁵ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» (щодо відкликання депутатів місцевих рад) / Верховна Рада. – 2015. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57517

¹⁶ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі» / Верховна Рада України. – 2016 р. – 16 лютого. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1006-viii>

отримання депутатського мандата А. Богдана, який після виборів 2014 р. перейшов в опозицію до Президента П. Порошенка. Як і попередня законодавча ініціатива, новий закон непропорційно розширив права партійних лідерів, дозволивши їм змінювати результати народного волевиявлення вже після його завершення. Згідно з законом, вказана норма поширила свою дію лише на результати парламентських виборів 2014 р., однак, зважаючи на її привабливість для лідерів усіх парламентських партій, не варто списувати ймовірність того, що вони спробують поширити її дію на наступні виборчі цикли.

Зрештою, тенденція до посилення ролі партійних лідерів досягла кульмінації в рішенні партійного з'їзду БПП позбавити депутатських мандатів М. Томенка і Є. Фірсова, які до того вийшли з парламентської фракції БПП. Це рішення було ухвалено на підставі своерідної форми імперативного мандата, закріпленої в Конституції України, що дозволяє партії відкликати своїх депутатів, якщо ті виходять з її парламентської фракції. Це положення неодноразово зазнавало критики з боку українських експертів і міжнародних організацій як таке, що суперечить демократичним принципам¹⁷. Багато в чому саме через контроверсійний характер цього положення його тривалий час не застосовували, хоча воно набрало чинності разом із іншими конституційними змінами з 1 січня 2006 р. Попри те, що застосування цієї норми з боку БПП також мало прагматичні мотиви – замінити депутатів-втікачів лояльнішими членами фракції, воно створило небезпечний прецедент. Показово, що рішення БПП про позбавлення мандатів М. Томенка і Є. Фірсова було схвалено Центральною виборчою комісією (ЦВК) буквально за одну ніч, хоча інші важливі рішення (наприклад, призначення позачергових виборів в одномандатному окрузі після смерті депутата І. Єремєєва)

¹⁷ Opinion On the Amendments to the Constitution of Ukraine Adopted On 8.12.2004 / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). – 2005. – June 13. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)015-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)015-e)

ЦВК не могла ухвалити протягом кількох місяців. Це, вочевидь, засвідчило політичну залежність цього органу від правлячої партії.

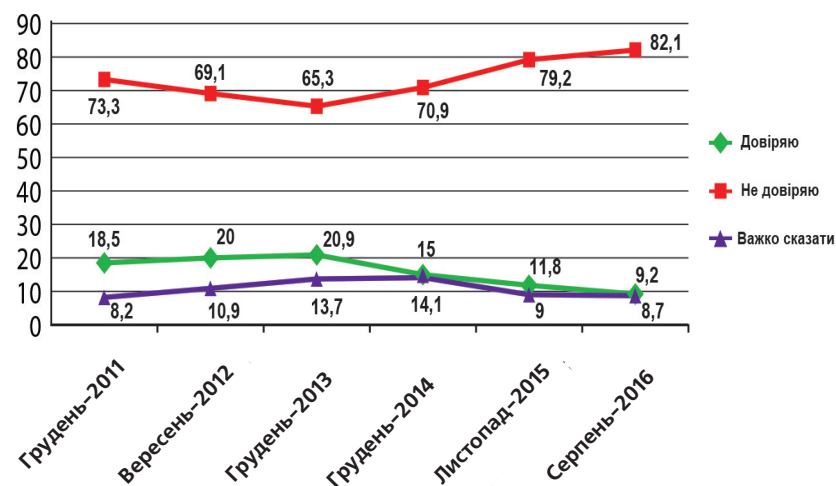
Найбільш загрозливий у цій ситуації той факт, що вищезазначені законодавчі ініціативи та кроки були підтримані майже всіма парламентськими фракціями: зокрема, за обидва законопроекти проголосувала більшість депутатів усіх коаліційних фракцій (за винятком «Батьківщини») у голосуванні за зміни до закону про вибори народних депутатів), а ОБ підтримав один із них. Очевидно, що така яскраво виражена підтримка цих небезпечних ініціатив вказує на серйозні проблеми із внутрішньопартійною демократією у всіх парламентських партіях. Це стало ще одним свідченням того, що радикальна трансформація української партійної системи після 2014 р. відбулася здебільшого на поверхні, серйозно не зачепивши практики функціонування основних політичних партій.

Партії у дзеркалі громадської думки

Слід зазначити, що громадяни завжди ставилися до партій негативно. Соціологічні дані свідчать про надзвичайно низький престиж партій у громадській думці населення України, причому не лише наявних, а і як соціального інституту взагалі (*графік 1*)¹⁸.

¹⁸ Тут і далі представлено результати загальнонаціональних опитувань громадської думки, які в різні роки проводив Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва разом зі своїми партнерами. Зокрема, результати опитувань представлено на сайті Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва: *Вибори-2012: політичне структурування суспільства та перспективи багатопартійності в Україні* / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2012. – 1 жовтня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vibori-2012-politichne-strukturuvannya-suspilstva-ta-perspektivi-bagatopartiynosti-v-ukraini>; *Громадська думка: підсумки 2013 р.* / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2013. – 27 грудня. –

Графік 1. Якою мірою Ви довіряєте політичним партіям?, %

Звернімо увагу на динаміку громадської думки у ставленні до політичних партій: у грудні 2014 р. після позачергових парламентських виборів політичним партіям довіряли ще менше, ніж у грудні 2013 р. І далі довіра продовжувала падати, досягнувши у липні 2016 р. «рекордних» результатів: лише 9% довіряли політичним партіям, а не довіряли – 82%, причому 51% зовсім не довіряли.

Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>; *Громадська думка: підсумки 2014 р.* / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2014. – 29 грудня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2014-roku>; *Ставлення українців до політичних партій і джерел їх фінансування* / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2015. – 21 грудня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-politichnikh-partiy-i-dzherel-ikh-finansuvannya>

Більше того, хоч як це парадоксально, якщо порівняти з 2012 роком, різко знизився відсоток громадян, які вважають, що діяльність партій в Україні відповідає демократичним стандартам: у серпні 2012 р. були певні у відповідності діяльності партій демократичним стандартам 29%, у листопаді 2015 р. – 18%, а у серпні 2016 р. – 14%. З одного боку, це не зовсім відповідає дійсності, адже варто згадати, яким переслідуванням піддавали опозицію за часів влади Януковича, а лідера найбільшої опозиційної партії «Батьківщина» посадили до в'язниці з явно політичних мотивів. Проте варто все ж розібратися, в чому громадяни вбачають невідповідність діяльності партій демократичним стандартам. Дані, наведені у таблиці 1, показують, що головна претензія громадян до партій залишається незмінною: «Партії обстоюють не інтереси людей, а лише своїх лідерів та фінансово-економічних кланів», причому після Революції Гідності істотно виріс відсоток громадян, що мають таку позицію – з 42% у серпні 2012 р. до 58–59% у 2014–2016 рр.

Серед інших дефектів найбільш істотними вважають також нездатність партій дотримуватися заявлених цілей і програм та відсутність реального зв'язку партій із громадянами, причому ці вади теж відзначає вищий відсоток громадян, ніж за часів В. Януковича. Вочевидь, це свідчить не так про реальне погіршення «якості» партій, як про більшу невідповідність діяльності партій очікуванням, що помітно зросли після Революції Гідності. Показово, що це відчуття незадоволеності за два роки ще дужче посилилося: у листопаді 2015 р. 23% населення все ж бачили серед політичних партій таку, яка виражала їхні інтереси, а в серпні 2016 р. таких залишилося лише 15%.

Табл. 1. Якщо Ви вважаєте, що діяльність партій в Україні не відповідає демократичним стандартам, то чим саме?, %
(можливо кілька варіантів)

	Серпень 2012	Листопад 2015	Серпень 2016
Партії обстоюють не інтереси людей, а лише своїх лідерів та фінансово-економічних кланів	42,4	59,3	58,3
Партії фінансуються олігархами	34,1	–*	47,8
Партії не дотримуються у своїй діяльності тих програм та цілей, які заявлені	38,2	40,8	47,4
Партії не мають реального зв'язку з громадянами	34,8	35,3	46,2
У партій немає партійної демократії, вони підпорядковані своїм лідерам	24,3	23,9	25,4
Партії не мають чіткої ідеології	14,7	21,5	16,5
Партії не мають зрозумілої програми дій	–*	21,4	22,3
Інше	0,7	0,8	1,1
Важко сказати	10,8	8,8	2,4

* Цього варіанту відповіді не було.

Ця криза довіри та сподівань на політичні партії має наслідком постійне скорочення відсотку тих, хто в опитуваннях висловлює готовність брати участь у виборах у разі їх проведення, та зростання відсотку невизначених і тих, хто воліє викреслити в бюлетені усі партії (бо варіант «проти всіх» зараз відсутній).

Чого ж очікує виборець від партії, за яку був готовий проголосувати?

Дані, наведені в таблиці 2, засвідчують доволі цікаву тенденцію: зниження вимог до партій фактично за всіма позиціями і зростання єдиної вимоги – розуміти інтереси виборців.

Табл. 2. Які з цих характеристик повинна мати політична партія, аби Ви віддали за неї свій голос?, % (можливо кілька варіантів)

	Листопад 2015	Серпень 2016
Розуміння проблем своїх виборців	56,9	63,2
Зрозуміла програма дій	42,9	36,2
Сильна команда однодумців	40,3	28,2
Чітка ідеологія	32,3	24,3
Часті контакти з виборцями	23,8	33
Відомий лідер	20,1	16,1
Демократичний характер ухвалення рішень всередині партій	20,0	10,6
Гарні фінансові можливості	12,1	7,7
Розгалужена мережа місцевих організацій	8,7	3,4
Доступ до адміністративного ресурсу	5,7	4,4
Ефективна система агітації	3,4	3,3
Інше	5,7	1,0

Наголосимо, що у цьому питанні респондентів не обмежували у кількості відповідей і не вимагали вибрати найбільш важливе – можна було відзначити хоч усі чинники. Проте реально істотним для більш ніж половини громадян виявилось «розуміння проблем виборців», причому за останній рік значущість цього чинника помітно зросла – з 57% до 63%. Водночас виявилось, що вже не так суттєво мати сильну команду однодумців, чітка ідеологія партії також не дуже потрібна. Щодо «де-

мократичного характеру ухвалення рішень всередині партії» – то це взагалі зайва забаганка, яку вважають за потрібне мати партії 11% українців. Що зросло у вазі – це необхідність розуміти проблеми виборців і мати з ними часті контакти. Вочевидь, у цих відповідях простежуються ознаки патерналізму, що так притаманні масовому українському виборцю: яка партія – не має значення, аби лиш «розуміла потреби виборця».

Та сама байдужість українців до проблеми створення сучасної багатопартійної системи, вочевидь, впливає і з інших даних дослідження. Одна з ключових вад української політичної системи – непрозоре фінансування політичних партій. Фактично партії стали частиною холдингів, створених фінансово-промисловими групами, куди входять ще й ЗМІ, спортивні команди, «свої» суди та прокуратури, «свої» представники в органах виконавчої та законодавчої влади тощо. За такої системи партії не виконують своєї головної функції – репрезентації соціальних інтересів, а натомість лишень обслуговують відповідні олігархічні групи.

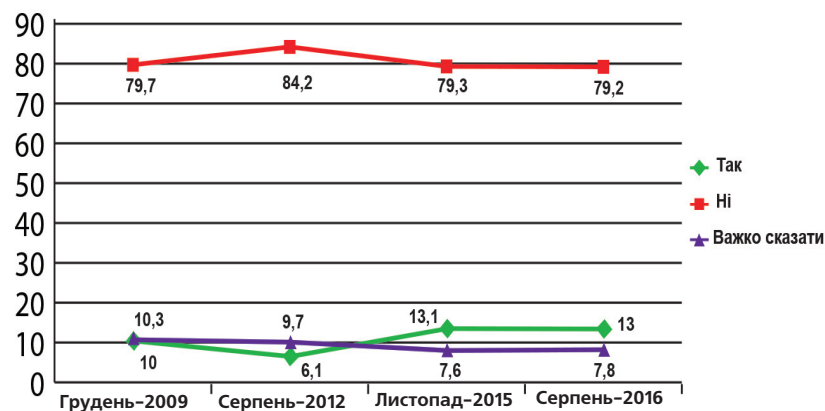
В опитуваннях ставилося запитання про те, хто, на думку громадян, повинен фінансувати політичні партії? Відповіді можна поділити на дві групи: одні пропонують фактично ту саму систему, що існувала й досі – фінансування партій лідерами партій (42,5%) і бізнесменами (21%). Інший варіанти – це фінансування партій рядовими членами партій (45%) і прихильниками партій (35%).

Табл. 3. Хто, на Вашу думку, повинен фінансувати діяльність партій?, % (можливі декілька варіантів)

	Листопад 2015	Серпень 2016
Лідери партій	39,9	42,5
Рядові члени партій	39,5	45,0
Прихильники партій	31,1	35,0
Бізнесмени	14,1	20,7
Держава	13,0	15,1
Інше	0,7	1,0
Важко сказати	17,4	14,8

Ця друга модель загалом відповідає сучасній демократичній практиці. Проте наскільки вона реалістична в умовах України? Перш за все зазначимо, що «рядових членів партій», згідно з опитуваннями, у нас стабільно налічується від 3,5% до 5% населення. Дещо краща ситуація з «прихильниками партій», якщо вважати такими виборців, які голосують за політичні партії. В опитуванні було поставлено запитання: чи готові громадяни виділяти гроші на політичну партію, про яку вони точно знатимуть, що вона захищає їхні інтереси? Як показують дані, наведені у графіку 2, й у цьому разі лише незначна частина населення готова підтримати навіть ідеальну партію. Втім, якщо порівняти з 2012 р., то все ж можна побачити зрушення: відсоток тих, хто готовий фінансово підтримати «свою» партію, зріс майже вдвічі. Проте 13% – це явно недостатньо, тим більше враховуючи суми, якими громадяни готові поділитися. У 2016 р., згідно з даними загальнонаціонального опитування, ця сума становила 120 гривень на місяць. До того ж ці 13% населення готові підтримати не одну, а різні політичні партії, тож на кожну припадуть зовсім незначні суми.

Графік 2. А особисто Ви готові виділяти гроші на якусь політичну партію, якщо будете певні, що вона захищає Ваші інтереси?, %

Нарешті, ще однією моделлю є фінансування партій з державного бюджету. В тій чи іншій формі ця система існує майже в усіх демократичних країнах. Проте в Україні схожу пропозицію населення сприймає негативно: у листопаді 2015 р. її підтримали 15% опитаних, у серпні 2016 р. – 16%. Незважаючи на це, 8 жовтня 2015 р. Верховна Рада ухвалила закон про фінансування партій, де передбачено фінансування партій, що подолали певний бар'єр на останніх парламентських виборах, з бюджету. До наступних парламентських виборів державні субсидії отримають лише партії, що набрали 5% на виборах 2014 р., а після наступного виборчого циклу цей бар'єр знизиться до 2%. Закон отримав схвальні відгуки від міжнародних інституцій, хоча його втілення багато в чому залежить від готовності партій грати за новими правилами, а громадян – стежити за грошима партій. Очевидно, що поки громадяни не зрозуміють, що без формування сучасної партійної системи в країні неможлива стабільна демократія, їм буде важко отримати реальні важелі впливу на владу заради створення умов для гідного й заможного життя.

Висновки

Після завершення Революції Гідності та початку російської агресії українська партійна система пережила суттєву трансформацію, яка, втім, переважно не зачепила способів функціонування самих партій і відносин партійного центру з місцевими організаціями. Парламентські вибори 2014 р. засвідчили високий рівень електоральної волатильності, адже практично всі партії, що пройшли до парламенту, були політичними новачками. Вибори також зафіксували колапс домінуючої колись Партії регіонів, яка дискредитувала себе в очах своїх прихильників і втратила значну частину електорату внаслідок російської окупації Криму та окремих районів Донбасу. Однак ця партія не зникла з політичного поля країни, адже частина її колишніх членів утворили «Опозиційний блок», що зайняв схожу, хоч і суттєво обмежену електоральну нішу. Втрата великої

кількості виборців зачепила й Комуністичну партію, яка вперше в історії незалежної України не змогла потрапити до парламенту.

Оновлення корпусу парламентарів після виборів 2014 р. становило 56%, проте насправді воно було доволі оманливим. За більшістю нових партій-переможців – БПП, НФ, Радикальною партією, а також ОБ – стояли представники старих політичних еліт. Відповідно, запит суспільства на оновлення політичної системи країни було задоволено лише частково.

Важливим результатом парламентських виборів стало також зменшення регіональних відмінностей у голосуванні виборців. Лише у випадку ОБ електорат лишився виражено зосередженим у південних і східних областях, тоді як відмінності в підтримці інших парламентських партій у різних регіонах суттєво зменшились.

У той же час волатильність української партійної системи підтвердили й місцеві вибори 2015 р. Незважаючи на те, що найбільше голосів отримали парламентські партії – БПП, «Батьківщина» і ОБ, у багатьох регіонах гостру конкуренцію їм склали нові політичні сили, зокрема «УКРОП», «Відродження» і «Наш край», тісно пов'язані з олігархами, місцевими впливовими бізнесменами та представниками старої влади. Характерною ознакою виборів стало також помітне зростання кількості опозиційно налаштованого електорату вже через рік після парламентських виборів, адже єдиним справді провладним учасником виборів лишився БПП, тоді як навіть партії-члени парламентської коаліції застосовували опозиційну риторику, а НФ через тотальне падіння рейтингу взагалі не взяв участі у місцевих виборах. Конкуренція на місцях суттєво зросла, навіть на Донбасі. Через запровадження пропорційної системи на виборах до міських, районних та обласних рад БПП не зміг досягти регіональної монополії, яку отримала після місцевих виборів 2010 р. правляча тоді Партія регіонів, але втримав достатній рівень контролю над значною кількістю областей завдяки формальним і неформальним союзам із місцевими політичними гравцями. Всупереч заявам партій про

те, що нова виборча система «відкриває списки», насправді вона такою не була, адже дозволила партіям зберегти контроль над своїми списками.

Попри мінливий характер української партійної системи після 2014 р. способи їх утворення і функціонування лишилися переважно незмінними. Зокрема, партійні лідери зберегли свій непропорційно сильний вплив на діяльність власних політичних сил, і протягом 2015–2016 рр. парламентські партії навіть намагались наростити формальні повноваження партійного керівництва. Так само збереглося домінування центру над місцевими організаціями. У більшості партій місцеві організації продовжують існувати лише на папері, а у партій з розгалуженим регіональним представництвом вони зазвичай повністю підпорядковані волі центрального офісу. Мало того, депутати також здійснили спробу запровадити імперативний мандат у місцевих радах, дозволивши партійному керівництву припиняти повноваження своїх депутатів, що діють у супереччя директивам із центру. Відповідний законопроект не було ухвалено в другому читанні, однак загроза його прийняття зберігається.

Водночас останні тенденції розвитку партійної системи не призвели до помітних змін у громадській думці. Громадяни, як і раніше, не довіряють партіям і не вважають, що їхня діяльність відповідає демократичним стандартам. Попри те, що з часів Революції Гідності політичної конкуренції в країні стало значно більше, виборці й надалі переконані в тому, що партії дбають про інтереси своїх лідерів і фінансових спонсорів, а не виборців. Із цим, вочевидь, пов'язане й негативне ставлення українців до фінансування партій з державного бюджету, яке вже розпочалось в Україні згідно із законом, ухваленим у жовтні 2015 р. Однак державне фінансування партій означає не лише допомогу партіям, а й потенційно більшу прозорість і контроль за їхньою діяльністю з боку держави та суспільства. Очевидно, що здатність партій стати більш відкритими і чутливими до інтересів виборців залежатиме і від готовності громадян використовувати нові можливості такого контролю.